

OSMANLI DEVLETİ'NDEN GÜNÜMÜZE LIBERAL İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

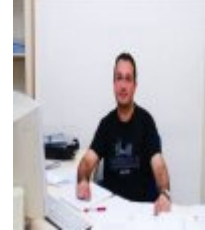
Doç. Dr. Ethem Soner Çelikkol¹

Yrd. Doç. Dr. Cahit Aydemir²

Yrd. Doç. Dr. Sema Yılmaz Genç³

Dr. Fırat Şimşek⁴

Öz

Osmanlı aydınları 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme ve şirketleşme konularında özlemlerini ortaya koymuşlardır. Kapitalistleşme eğiliminde birleşen Osmanlı aydınları iki önemli yolu işaret etmişlerdir. Bunlar, Serbest-i Ticaret ve Usulü Himaye olmuştur. Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte özellikle 1923-1946 döneminde Türkiye bağımsız bir ekonomi politikası izleme şansını yakalamıştır. İlerleyen dönemlerde İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri ve izlenen ithal ikameci politikalar Türkiye'yi liberal ekonomik görüntüden uzaklaştırmıştır. Bu bağlamda 24 Ocak 1980 kararları liberal iktisadi düşüncenin ekonomiye yerleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışma Osmanlı'dan günümüze liberal iktisadi düşüncenin gelişimini ortaya çıkarmayı amaçlamakta olup, konuya dönemsel açıdan yaklaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberal Düşünce, İthal İkame, Özelleştirme, Sanayileşme

DEVELOPMENT OF LIBERAL ECONOMIC THOUGHT FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE PRESENT

ABSTRACT

Ottoman intellectuals have put their aspirations about industrialization and entrepreneurship since the second half of 19th century. Ottoman intellectuals supporting capitalism trend indicated two critical ways. These ways were 'Liberal Trade' and 'Protecting Core' with the establishment of Turkish Republic, Turkey reached the chance of chasing liberal economic policy between 1923 and 1946. Then after Second World War, Turkey had to deviate from liberal economic aspect because of trading import policies. By this mean 24 January 1980 decisions have become a turning point for the development of liberal economic thought in Turkey. So this study aims to reveal the development of liberal economic thought from Ottoman Empire to the present by handling the subject periodically.

Key Words: Liberal Thought, Import Substitute, Privatization, Industrialization.

JEL Code: A10, B30

¹ Kocaeli Üniversitesi Kocaeli MYO, sonerc@kocaeli.edu.tr

² Dicle Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, caydemir@dicle.edu.tr

³ Kocaeli Üniversitesi Kocaeli MYO, semayilmazgenc@kocaeli.edu.tr

⁴ Kültür Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, simsekfirat@yahoo.com

GİRİŞ

1970’li yılların sonuna kadar sanayileşmiş ülkelerde uygulamada olan refah devleti anlayışının, 1970 kriziyle birlikte sona ermesi ve diğer toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişiklikler, yeni bir dünya düzeni ortaya çıkarmıştır. Bugün yaşanmakta olan dünya düzeninin temelleri de 1980’lerden itibaren yaşanan değişimlere bağlı olarak toplumların ve devletlerin yapılarındaki değişikliklere dayandırılmaktadır. Devlet mekanizmasının tek aktörlü karar-alma ve uygulama süreci, bireysel ve toplumsal talepleri karşılayamayarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Küreselleşmenin etkileriyle toplum yapıları da karmaşık, dinamik ve çeşitli hale gelmiştir. Toplumların bu yapıları yüzünden, yaşanan problemlerin merkezi düzeyde ve hiyerarşik olarak çözülmesi güç hale gelmektedir. Yeni arayışlar, liberal, özgürlükçü değerler ile sosyal adaleti sağlayabilecek güçlü bir devletin eşitlikçi, toplumcu politikalarının birlikteliğini gerekli kılmaktadır. Bu birliktelik hem yeni uluslararası düzenin, küresel yönetişimin bir gereği, hem de artan insan hakları ve demokratikleşme taleplerinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya ekonomilerinde 1970 sonrası yaşanan bu hızlı dönüşüm ve ekonomiler üzerinde etkinleşen liberal iktisadi düşünce Türkiye Ekonomisi’nde de aynı seyri izlemiştir.

Türkiye Ekonomisi’nde liberal iktisadi düşüncenin kökeni 19. yüzyıla yani Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Asıl kalıcı etkisini ise dönem dönem aksamalara rağmen özellikle 24 Ocak 1980 kararları ve sonrasında göstermiş ve göstermeye devam etmektedir.

OSMANLI DEVLETİ’NDE LİBERAL DÜŞÜNCE

Tanzimat ile birlikte sanayileşen Batı ülkelerindeki ilerleme Osmanlı aydınının örnek aldığı bir olgudur. Ticaret, sanayi ve ulaşım alanlarındaki büyük sıçrama Osmanlıların dikkatini çektiği gibi, bu gelişimin temel nedenleri üzerinde de tartışılmıştır. Ne yazık ki, ilerlemeyi yaratan ekonomik nedenlerden çok, Fransız devrimiyle gündeme gelen özgürlükler üzerinde durulmuştur. Hatta Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalmışlığı bütünüyle istibdat düzenine bağlanmaya çalışılmıştır. Ne var ki, 19.yüzyılın yarısından itibaren olayın iktisadi boyutuyla ilgilenilmeye başlanmıştır. *Mecmua-ı Fünun* gibi dergilerde konuyu irdeleyen yazılar çıkmış, ülkedeki "servet fıkdanı" üzerinde durulmuştur. Sadrazam Âli Paşa ve Keçecizade Fuat Paşalar, Padişaha yazdıkları "Vasiyetname"lerde bu durumu gözler önüne sermişlerdir. Fuat Paşa, öncelikle şu noktayı vurgulamaktadır: " mahvolma felâketinden kurtulabilmekliğimiz İngiltere kadar paraya, Fransa kadar bilgi aydınlığına ve Rusya kadar askere sahip olmamıza bağlıdır". Âli Paşa ise, bir adım daha ileri giderek şunu söylüyor: "Mülkiyete hürriyet veriniz. Mülkiyet belirlilik kazanınca, mülk sahibi, malını değerlendirmek için gereken parayı kolaylıkla bulabilecektir." Böylece, özel mülkiyetin geliştirilip, yaygınlaştırılması düşüncesi açıklıkla ortaya konulmaktadır. Nitekim aynı vasiyetnamede şu saptama da yapılmaktadır: “Devletin özel kuruluşları, özellikle yerli sermaye ile kurulmuş olanları teşvik etmesi kendi çıkarı gereğidir. Devlet fabrikaları çok masraflı olup, gelişmeye yatkın olan özel sanayi boğmaktadır. Elimizdeki önemli birinci sınıf malzeme, yapı ve makineler hisse senedine çevrilip, devlet fabrikalarının sevk ve yönetimi özel şirketlere teslim edilmelidir. Özel şirketler yoluyla Sultanımız ve hükümeti, aynı eşyayı, fiyat ve kalite bakımından çok daha elverişli şartlarda elde edebilecektir. Gerekirse, yabancı ülkelere başvurmak mümkündür” (Çavdar, 2003:19–20).

19. yüzyılın ikinci yarısında önemli görevlerde bulunan bu iki Osmanlı paşasının vasiyetnamelerinde yazdıkları, iki özlemi ortaya koymaktadır: Sanayileşme ve şirketleşme. Bu özellikler ise, kapitalist bir model içerisinde gerçekleşebilecektir. "Serbest-i Ticaret" özelemlerin gerçekleşmesinde temel yaklaşımdır.

Kapitalistleşme genel eğiliminde birleşen Osmanlı aydınları, bürokratları bu isteklerini gerçekleştirmenin iki ayrı yolunu gündeme getirip tartışmışlardır. Bu yollar, "Serbest-i Ticaret" ve "Usulü Himaye"dir. Kapitalistleşme için önerilen bu iki model arasında yüzyıllık bir gelgit söz konusudur. Kuşkusuz, geçen zaman içinde artan bilgi birikimi tartışmalara ve ekonomik kararlara yeni boyutlar katmıştır. Ama temeldeki düşünsel öz aynıdır. Geride bıraktığımız yüzyıl içerisinde, her iki görüşün uygulamada bir senteze ulaştığını görmekteyiz. "Şirketi Hayriye" bu sentezin ilk örneğidir. Böylece, Batı'nın ekonomik gelişmesinde önemli rol oynamış şirketlerden biri de Osmanlı ülkesinde kurulmuş oluyordu. Şirket kurma, şirketleşme gibi sermaye örgütleri uygulanan ekonomik politikalarda temel motifi meydana getirmiştir. Bu şirketler, örnek devlet çiftliklerinin görevine benzer görevlerle yükümlü tutulduklarından devletin ya da iktidardaki üst düzey yöneticilerin öncülüğünde kurulmaktaydı (Celal Bayar ve İş Bankası'nın kuruluşu anımsanabilir). Devlet ve bürokrasi şirketleşmede öncülük yaptığı gibi, kişilerin de bu tip ekonomik örgütler kurmalarını özendirmiştir (Seyitdanlıoğlu, www.ceterisparibus.net, erişim tarihi: 30/03/2005).

19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Liberal Ekonomi Politikası

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları ekonomiyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Yeni Osmanlılar denilen reformcu grubun Avrupa'ya kaçmasından sonra, ekonomiye yaklaşımları daha bir yakından olmuştur. Özellikle Namık Kemal'in birçok makalesinde bu ilginin somut örneklerini görmekteyiz. Ebüzziya Tefvik'in ifadesine göre, Namık Kemal, Paris ve Londra'da bulunduğu dönemde "Ekonomi Politik" ile uğraşmış, öğrenmeye çalışmıştır.

Namık Kemal, çeşitli yazı ve makalelerinde sürekli biçimde "Serbest-i Ticaret'i savunmuştur. Ona göre, Osmanlı ülkesinde bir sermaye birikimi yoksa bunun nedeni servetin olmaması değil; sanayi, ticaret ve bankaların gelişmemesi nedeniyle bir birikimin ortaya çıkamamasıdır. "Maarif, ticaret ve zanaat"ta ileri giderek birikim sorunu çözülebilecektir. Namık Kemal'in İbret'in 87. sayısında yayımlanan "Tekâlif" (Vergi) adlı makalesi, onun vergi olayına bile "Serbest" açısından yaklaştığını göstermektedir. Bu yazıda sözünü ettiği vergileme ilkesini şöyle sıralanabilir (Çavdar, 2003:22-23):

- Vergi, ancak gerekli ve zorunlu harcamaları karşılamak için alınmalıdır.
- Devletin gördüğü kesin gereksinim üzerine alınan vergi, ülkede yaşayan tüm kişilere yaygın olmalıdır.
- Vergide kâr oranı kesinlikle ölçü olarak kabul edilmemelidir.
- Dolaysız vergiler, dolaylı vergilere yeğ tutulmalıdır.
- Vergi, belirli bir düzeye kadar artan oranlarda alınmalıdır.

Bu ilkeler çağdaş liberal ekonominin maliye kurallarıyla uyumludur. Liberal devlet anlayışı, Namık Kemal'in tüm yazılarında egemendir. Bu anlayışa göre devlet, ancak

vatandaşların ortak olarak vereceği görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bunlar da, eğitim, sağlık ve klasik hizmetlerin ötesine uzanmamaktadır. Devletin bu yükümlülüklerinin sınırını aşarak ekonomik yaşama karışması asla kabul edilemez. Örneğin, "İbret" adlı makalesinin bir yerinde aynen şöyle demektedir: "Hükümetin asli görevi adaletin yerine getirilmesinden ibarettir. Hükümet halkın ne babasıdır, ne hocasıdır, ne vasisidir, ne de lalasıdır." Namık Kemal, yabancıların ticaret kanalıyla imparatorluğu sömürmesine karşıdır. Ne ki, bu konuda Osmanlıları da en az yabancılar kadar suçlamaktadır. "İbret" in 57. sayısında yer alan "Sanayi ve Ticaretimiz" başlıklı yazısında, yabancıların ülkeyi sömürmelerinin nedenlerini incelerken özellikle şu noktalara değinmektedir (Çavdar, 2003:24-25):

- Avrupalılara Reşit Paşa'nın bağışladığı iç ticaret izni
- Dâhili Gümrükler
- Yabancılar tanınan ekonomik imtiyazlar
- Hazine ile işlem görmekten ve tahvil alışverişinden başka bir şey düşünmeyen şirketler gibi değil, sanayi ve ticarete yardım edecek gerçek bankaların azlığı
- Yolların azlığı da ülkedeki sanayi ve ticaret faaliyetlerini engellediği gibi, halkı da yoksul bırakmaktadır. Bunlar yapılamadıkça, yabancıların ülke halkını gözetmeden ticari işlemlerini rahatlıkla yürütecekleri açıktır

Namık Kemal'e göre, imparatorluğun çöküş nedeni ekonomik büyümesinin yavaşlaması, özellikle on yedinci yüzyıldan sonra Batı Avrupa ülkelerine oranla durmasıdır. Bu gerilemeyi durdurmanın ve Avrupa ülkelerine eşdeğer bir uygarlık düzeyine ulaşmanın tek çaresi, eğitimin çağdaşlaştırılarak yaygınlaştırılması ve serbest ticaret kurallarının egemen olduğu bir ekonomik gelişme yolunun izlenmesidir.

Tanzimat'ı, I. Meşrutiyet (1876-78)'in ilânı izler. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin muhalefeti ve Mithad Paşa'nın çabaları sonucu 1876 yılında ilk anayasamız olan Kanûn-ı Esasî ile Osmanlı İmparatorluğu meşrutiyet yönetimine geçer. Tanzimat ile giren yeni düşünceler, ülke yönetiminde parlamenter bir yapının doğmasına yol açmıştır. Ancak, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan bunalım ve II. Abdülhamid'in Meclis-i Meb'ûsan'ı kapatmasıyla girilen yeni mutlakî dönem, yönetime karşı İttihad ve Terakki Cemiyeti etrafında kümelenen yeni bir Jön Türk muhalefeti doğurur. Jön Türklerin yurt dışında ve yurt içinde yaptıkları yazılı ve sözlü muhalefet, 1908 yılında II. Meşrutiyet ile yeni bir anayasal ve parlamenter bir dönemle neticelenir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin 1914-1918'li yılları ise ekonomide liberalizmden uzaklaşarak, millî iktisat politikalarına yönelindiği ve yerli bir burjuvazinin yaratılmaya çalışıldığı yıllar olmuştur. I. Dünya Savaşı'na rastlayan ve ülke topraklarının üçte birinden fazlasının elden çıktığı bu yıllarda, İttihad ve Terakki Cemiyeti savaşın da getirdiği zorlamalarla millî bir iktisat politikası izler. 19.yüzyıl Türkiye'ye liberal düşüncelerin girdiği yıllar olur. Ancak, bu daha çok yenilik ya da ıslahat kavramları içerisinde saklı bir liberalizmdir. *Osmanlılık* olarak adlandırdığımız ve yüzyıl boyunca İmparatorluğu kurtarma yolunda en önemli fikir akımı olarak, Tanzimat'tan itibaren ortaya konulan düşüncenin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Nitekim Osmanlıda ilk liberal düşünceleri ortaya atanların aynı zamanda Osmanlılık düşüncesini ortaya atanlar olduğu görülür. Sâdık Rıfat Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Âlî ve Fuad Paşalar, liberalizmi savunan başta Namık Kemal

olmak üzere Yeni Osmanlılar hareketinin mensupları, Münif Paşa, Sakızlı Ohannes Paşa, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomi, toplum ve siyasi sorunlarda liberal yaklaşımlara sahip önde gelen üyeleri Cavid Bey, Prens Sebahaddin bu isimlere verebileceğimiz belli başlı örneklerdir (Seyitdanlıoğlu, www.ceterisparibus.net, erişim tarihi: 30/03/2005).

Böylelikle, yüzyılın ikinci yarısından itibaren, liberalizm kelime olarak telâffuz edilmeye başlanır. XIX. Yüzyılın sonlarında ise Münif Paşa, Sakızlı Ohannes Paşa, Cavid Bey, Prens Sebahaddin gibi liberalizm taraftarlarınınca savunulur ve kısmen de olsa uygulanır. Bununla birlikte, XIX. Yüzyıl boyunca Avrupa'nın güçlü devletlerinin siyasal, ekonomik ve malî baskıları altında bunalan ve Avrupalı ülkelerin nüfuz ve çatışma alanı içerisine çekilen Osmanlı İmparatorluğu bağımsızlığını önemli ölçüde kaybetmiştir. Dünyaya açık Osmanlı iç pazarı, Avrupalı sermayenin hammadde kaynağı ve yatırım alanı haline gelmekten kurtulamamıştır. Giderek ağırlaşan dış borçlar ve kapitülasyonların varlığı, malî bağımlılığa ve Duyûn-ı Umûmiye yönetimine kadar uzanmıştır. Tüm bu nedenler ve yeniliğe karşı gösterilen direnç dolayısıyla İmparatorluk yönetimi ve ekonomisi liberal bir yapıya kavuşturulamamış, ortaya konulan düşünceler ve harcanan çabalar çoğunlukla yarım teşebbüsler olarak kalmıştır. Hiç şüphesiz, uygulayıcıları da günümüze kadar süren haklı, haksız eleştirilere maruz kalmışlardır.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE LİBERAL İKTİSADİ DÜŞÜNCE

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet yönetimine geçişte sekiz yıl ve bu sürenin son dört yılındaki Anadolu'daki ölüm-kalım savaşı, Cumhuriyet dönemindeki iktisat politikası arayışlarını ve kurumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte elde edilen başarılar veya başarısızlıklar tümüyle geçmişe bağlı değildir. Her dönemin kendi içerisindeki oluşumlar da bu gelişmeleri etkilemiştir (Eroğlu, www.ceterisparibus.net, erişim tarihi: 02.12.2010).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sanayi ürün ithalatçısı ve dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye İdaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapıyı devralmıştır (Boratav, 1989:11-13). 1923-1929 arasındaki yıllar devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği yıllardır. Bunda iki önemli husus rol oynamıştır. Birincisi ilk yıllardaki mevcut ekonomik tablo, ikincisi de dönem içerisindeki gelişmelerdir. İlk yılların ekonomik tablosunu yokluklar belirlemektedir. Bu yoklukların en başında ise milli ellerde sermaye birikiminin olmaması gelmektedir. İlk yıllardaki iktisat politikalarının atmosferinde ve daha sonraki uygulamalarda bu yoklukları ortadan kaldıracak, sermaye kazançlarını milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktaracak, kalkınma hamlesini devlet desteğiyle ve milli özel girişimci eliyle sağlayacak milli iktisat anlayışı bulunmaktadır (Kuruç, 1987:46). Ancak Lozan Antlaşmasının gümrüklerle ilgili düzenlemeleri nedeniyle korumacı, sanayileşmeci milli iktisat anlayışı arka planda kalmıştır.

Dönem içinde iktisat politikalarını etkileyen iki önemli gelişme, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşmasıdır. Atatürk daha Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'te İzmir'de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresini toplamıştı. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada Batının birtakım kurum ve kuralları alınarak en kısa zamanda iktisadi ve toplumsal gelişmeye ulaşılması istenmekteydi. İlk yılların iktisat politikalarına damgasını vuran ve iktisat politikalarında dışa açık bir yapının izlenmesine neden olan diğer önemli gelişme Lozan Barış Antlaşması'dır. Antlaşmanın 28. maddesinde Türkiye'de

kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükme bağlanmakla birlikte diğer iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sınai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmıştır. Ayrıca Osmanlı dış borçlarından bir bölümü genç Cumhuriyet tarafından devralınmış ve daha başlangıçta borç yükü altına girilmiştir (Uğur, www.ceterisparibus.net, erişim tarihi: 19.09.2010).

Lozan'da temel tartışma adli kapitülasyonlar konusunda çıkmıştır. Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı hükümeti tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmıştır. İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya) bu kararı tanımadıklarını söylemişler, İttifak devletleri (Almanya, Avusturya- Macaristan) ise kerhen kabul etmişlerdir. Bu sorun, Lozan'ın temel tartışma konusu olmuştur. Nitekim müzakerelerin en çetin yanını kapitülasyonlar, özellikle adli kapitülasyonlar teşkil etmiştir. Müzakereler tıkanmış, heyetler geri dönmüşlerdir. Barış müzakerelerinin kesilmesi sırasında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede kabul edilen iktisadi esaslar Lozan'da karşı tarafa verilen bir nevi güvencedir. Bu güvence, yabancı sermayeye karşı değiliz, liberal ekonomiye bağlıyız, hukuk sistemimizi Batılı normlara dönüştürmeye kararlıyız biçiminde özetlenebilir.

Lozan'da varılan kararlardan dikkati çekenler şunlardır (Çavdar, 2003:166-167):

- Kapitülasyonlar kalkmıştır.
- Osmanlı borçları kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır.
- Yunan ordularının Anadolu'da yaptığı tahribatın tazminatı olarak sadece Karaağaç İstasyonu Türkiye'ye verilmiştir. Yani savaşın yarattığı yıkımın tüm yükü Türkiye'ye bırakılmıştır.
- Musul-Süleymaniye bölgesinin sınırlarının çözümü İngiltere ile Türkiye'nin aralarındaki antlaşmaya bırakılmıştır.
- Türkiye sınırları içerisindeki gayrimüslimler azınlık sayılarak tüm sosyal ve ekonomik haklarını korumuşlardır. Yani okulları, kendi dilleriyle yayınları, vakıfları statülerini koruyacaktır.
- Türkiye'deki yabancı okulların (Dame de Sion, Saint Joseph, Robert Kolej vb.) statüleri aynen korunmuştur.
- Batı Trakya ile İstanbul dışında kalan Yunanistan'daki Türkler ile Anadolu'daki Rumların karşılıklı olarak değiştirilmesi, mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır.
- Gümrük düzeninin 1913'teki durumunu 31 Aralık 1929'a kadar aynen sürdürülmesi kabul edilmiştir.

Lozan müzakereleri süresince hariciye vekili ismet Paşa'nın tutumu birçoğu tarafından eleştirilmiştir. Meclisteki 2. gruba mensup milletvekilleri seslerini sık sık yükseltmişler, zaman zaman bu eleştirilere Başvekil Rauf Bey de katılmıştır. Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesi Meclis'teki gerilimi en ileri boyutlara getirmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal, Meclis'in yeni seçime gitmek üzere dağılması yolunu tercih etmiştir. Nitekim Lozan Barış Antlaşması, adayların M. Kemal tarafından saptandığı 2. Meclis tarafından onaylanmıştır. Lozan müzakereleri sırasında İstanbul basını da sesini yükseltmekten geri kalmamıştır. Örneğin Tazminat konusu, Musul'un çözümünün, Boğazlar sorununun ileriye bırakılması büyük tartışmalara neden olmuştur. Her şeye karşın

Lozan Antlaşması Türkiye'nin bağımsız bir ekonomi politika izleyebilme şansını yaratmıştır. 1923-1946 döneminde bu politika derinleşmiş ve olumlu meyveler vermiştir. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra durum tersine dönmüştür. "Serbesti" politikasının etkisiyle Türkiye, Lozan'da elde ettiği kazanımları geri vermiş ve bugünkü duruma gelmiştir: Türkiye ekonomisinin genel görünümü cumhuriyet öncesinden farklı değildir. Dış borçlar Osmanlı borçlarını kerelerce katlamıştır, ekonomik politikada bağımsızlık yitirilmiş, IMF, Dünya Bankası gibi küreselleşmiş kapitalizmin boyunduruğu altına girilmiştir. Yüzyılın sonundaki fotoğraf böylesine acıdır (Çavdar, 2003:166-167).

1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. Krizin hammadde fiyatlarını sanayi fiyatlarından daha çok düşürmesi sonucu bir önceki dönemdeki serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesinin dış ticarete yaratacağı olumsuz gelişmeler sezilmiştir. 1929'da Lozan'ın sınırlamalarının da son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak koruma duvarları altında eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidilmiştir. Böylece bunalım döneminde az gelişmiş ülkelerin sanayisiz yapıyı değiştirmeye yönelik ilk adımlarına Türkiye'de katılmıştır.

1940-1945 yılları savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye'de, faal nüfusun önemli bir kısmının silah altına alınması ve devlet bütçesinin giderek artan oranının savunma giderlerine ayrılması, kısaca 1940-1945 arasında ülkenin bir savaş ekonomisine girmesi söz konusudur.

Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu'nun öngördüğü polisiye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir. Varlık vergisinin de aynı doğrultuda uygulandığı belirtilmelidir (Eroğlu, www.ceterisparibus.net, erişim tarihi: 02.12.2010).

Söz konusu düzenlemelerin hangi alanlarda ve nasıl etkiler yarattığı konusu çalışmamızın çerçevesini aşacağı için burada bu konuya girmeyeceğiz. Ancak savaş ekonomisinin gerektirdiği koşullar içinde bu önlemler kaçınılmaz olmakla birlikte, karaborsa, vurgun ve spekülasyon ortamını da beraberinde getirdiği, bu ortam içinde Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde önem taşıyan sermaye birikimi rejimine de yol açmıştır (Boratav, 1982:217).

1929 Büyük Dünya Bunalımı ve devam eden yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı korumacı ve ithal ikameci politikaları gündeme getirmiştir. Bu süreçte devletin ekonomiye müdahalesi; teorik ve pratik altyapısının uluslararası Keynes'çilikle atılmış olması, savaş sonrasında ithal ikameci birikim modelinin az gelişmiş ülkelerde benimsenmesinin ön hazırlığı olmuştur. Bu çerçevede tek merkez devlet konumundaki ABD'den yayılan üretken sermaye, çevre ülkelerdeki sanayileşmenin yönünü belirlemiştir (Cem, 1995:376)

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu özellik, tarım kesiminde hızlı makineleşme, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1997:80-81). Kırsal alanın pazara açılması ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada esen tüketim rüzgarları ve bundan Türkiye'nin de etkilenecek yerli tüketim kalıplarını değiştirmeye başlaması iç pazarın genişlemesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına kadar gözlenmiş olan ekonomide serbest dışa

açık politikaların 1946 yılından itibaren; fakat farklı bir ortamda yeniden gündeme geldiği söylenebilir (Boratav, 1989:74). Türkiye 1930 öncesinde olduğu gibi, temel tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı ve mamul mal ithalatçısı konumuna bürünmüş, ABD de bu yapının sürdürülmesinde ısrar etmiştir (Boratav, 1989:74).

1950-1960 yılları arası dönemde hızla terk edilen dışa kapalı ve devletçiliğin etkili olduğu iktisadi düşünce yerini dışa açık ve liberal iktisadi düşüncenin ağırlıklı olduğu bir iktisat anlayışına bırakmıştır. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir.

Kronikleşen dış açıkların finanse edilme biçimi ise döviz bağımlılığı koşullarının yaratılma sürecini hızlandırmada büyük rol oynamıştır. Bu yıllarda her yıl dış açık verilmeye başlanmasına rağmen ülkeye verilen dış yardımlar döviz kıtlığı koşullarının oluşmasını bir süre engellemiştir. Bu süreç ise ilerde döviz bağımlılığını giderek belirgin hale getirmiştir. 1954 yılından itibaren gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası terk edilerek, bunu yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkaran bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır.

1950-1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönem boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuş ve Türkiye’de tüm sorunların planlama ile çözülebileceği kanısı uyanmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımından çıkmıştır, ancak 1950’lerin sonunda yaşanan maliye ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları iktisadi plan konusunu iyice gündeme oturtmuştur (Yenal, 2001:121).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Türkiye uzun bir süre ithal ikame sanayileşme politikası izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki döviz bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur. 1960 sonrasında ise, ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal ve kurumsal düzenlemelerle resmileşmiştir. Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin birinci aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963-1967 döneminden sonra, 1970’li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır (Öniş, 1989:6). Ancak, dönemin sonunda ithal ikamesinin büyümeye olan katkısının negatif olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ekonominin ithalata olan bağımlılığı da artmıştır.

TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE BİR DÖNÜM NOKTASI: 24 OCAK 1980 KARARLARI VE LİBERAL İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN EKONOMİYE YERLEŞMESİ

1970'li yılların sonuna kadar sanayileşmiş ülkelerde uygulamada olan refah devleti anlayışının, 1970 kriziyle birlikte sona ermesi ve diğer toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişiklikler, yeni bir dünya düzeni ortaya çıkarmıştır. Bugün yaşanmakta olan dünya düzeninin temelleri de 1980'lerden itibaren yaşanan değişimlere bağlı olarak toplumların ve devletlerin yapılarındaki değişikliklere dayandırılmaktadır. Refah devleti uygulamalarının girdiği krizin sonucunda denenen yeniden yapılanma sürecinde, devletin küçülmesi, devletlerin sosyo-ekonomik politikalarının dönüşümü, özelleştirme, devalüasyon, küreselleşme ve siyasi reformlar gibi kavramlar ülkelerin gündemine girmiştir. Bu kavramların ortaya çıkmasını ve sosyo-ekonomik dönüşümün boyutlarını dört alanda gruplandırmak mümkündür: Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, kitlesel (Fordist) üretim sürecinden esnek (flexible, Post-Fordist) üretim sürecine geçiş, moderniteden post-moderniteye geçiş ve küreselleşme süreci ile mekânsal organizasyonların dönüşümüdür.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemi domine eden doğu-batı, sağ-sol blokları ve gerilimleri yerine, insan hakları ve demokratikleşme yolundaki hareketler yoğunlaşmış, ayrıca uluslararası toplum, ortak güvenlik, sürdürülebilir kalkınma, demokrasinin, eşitliğin ve insan haklarının teşviki ve yaygınlaştırılması gibi alanlarda daha fazla ortak sorumluluk alma fikrinde birleşmiştir.

Devlet mekanizmasının tek aktörlü karar alma ve uygulama süreci, bireysel ve toplumsal talepleri karşılayamayarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Küreselleşmenin etkileriyle toplum yapıları da karmaşık, dinamik ve çeşitli hale gelmiştir. Toplumların bu yapıları yüzünden, yaşanan problemlerin merkezi düzeyde ve hiyerarşik olarak çözülmesi güç hale gelmektedir. Küreselleşmenin etkileri ile yaşanan dönüşüm de dikkate alındığında, klasik devletin temel görevlerinin uluslar-üstü, bölgesel ya da yerel düzeylerdeki organizasyonlarca gerçekleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Bu gelişmeler sonucunda, devletlerin siyasal sosyal politikaları da bu yeni anlayışlar çerçevesinde şekillenmek durumundadır. Artan insan hakları ve demokratikleşme talepleri, ekonomik etkinliği ve sürdürülebilirliği sağlama istekleri politikada yeni arayışlara yol açmaktadır. Bu yeni arayışlar, liberal, özgürlükçü değerler ile sosyal adaleti sağlayabilecek güçlü bir devletin eşitlikçi, toplumcu politikalarının birlikteliğini gerekli kılmaktadır. Bu birliktelik hem yeni uluslararası düzenin, küresel yönetişimin bir gereği, hem de artan insan hakları ve demokratikleşme taleplerinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya ekonomilerinde 1970 sonrası yaşanan bu hızlı dönüşüm ve ekonomiler üzerinde etkinleşen liberal iktisadi düşünce Türkiye Ekonomisi'nde de aynı seyri izlemiştir.

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında, dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeye başlanmıştır. 24 Ocak kararlarıyla başlayan dışa açılma sürecinden beklenen şey, ülkenin gelişmişlik düzeyi açısından daha ileri aşamalara hızlı bir şekilde geçmesini sağlayabilmektir. Böyle bir sanayileşme stratejisi sayesinde, ülkenin ihracat gelirleri artacak ve bu artış sayesinde elde edilen gelirler, ülkenin sanayileşmesini dolayısıyla gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine ulaşmayı sağlayacaktır. 1980 yılı hem uygulanan ekonomik politikaları, hem de siyasal-rejim uygulamaları açısından bir dönüm noktasıdır. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle rejim açısından bir dönemece girilirken, 24 Ocak 1980 kararları ile de ithal ikameci sanayileşme stratejisinden dışsattıma yönelik sanayileşme

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 34 Ocak – Şubat 2013

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

stratejisine geçiliyordu. Dışsarıma yönelik sanayileşme stratejileri, 1970'lerden itibaren önemli döviz darboğazları yaşayan gelişmekte olan ülkelere, sanayileşmelerini dış pazarlara yönelik sürdürmelerini öneren bir stratejidir (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.ceterisparibus.net, erişim tarihi: 30.03.2010.)

1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları, günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde, hemen hemen bütün hükümetler, benzer politikaları benimsemişler ve birbirlerine yakın politika araçları kullanmışlardır. Türk lirasının konvertibilitesinden IMF'nin istikrar programlarına, ihracatı teşvik politikalarından KİT'lerin özelleştirilmesine kadar birçok uygulama, ekonomiyi liberalleştirerek ve aynı zamanda dış dünyaya açarak daha hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla ortaya konmuştur. Bu uygulamalar sonucunda beklenen sonuçlar; istikrarlı ve hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, işsizliğin azaltılması, yüksek bir milli gelir düzeyine ulaşılması, eğitim ve kentleşme ile ilgili sorunların çözülerek, gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzeyi bir an önce yakalayabilmektir.

Bugün halen tartışılmakta olan bu konu üzerinde, görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kimilerine göre, 1980 sonrasında Türkiye ekonomisi büyük bir atılım gerçekleştirmiş ve liberalleşmenin sağladığı avantajlarla neredeyse çağ atlamıştır. Kimilerine göre ise, Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle rayından çıkmıştır ve ekonominin yapısında, düzeltilmesi güç bozukluklar meydana gelmiştir.

SONUÇ

Batı ülkelerindeki ilerleme Osmanlı aydınının örnek aldığı bir olgudur. Ticaret, sanayi ve ulaşım alanlarındaki büyük sıçrama Osmanlıların dikkatini çektiği gibi, bu gelişimin temel nedenleri üzerinde de tartışılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları ekonomiyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Yeni Osmanlılar denilen reformcu grubun Avrupa'ya kaçmasından sonra, ekonomiye yaklaşımları daha bir yakından olmuştur.

Kökeni 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan ekonomideki liberalizmin etkisi 1980 sonrası Türkiye Ekonomisi politikalarında da sürmüştür. 1980 sonrası politikaların başlıca amacı, liberal iktisadi düşüncenin ekonomiyle uyumlu olmasına sağlamak olmuştur. Nitekim 1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları, günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde, hemen hemen bütün hükümetler, benzer politikaları benimsemişler ve birbirlerine yakın politika araçları kullanmışlardır.

KAYNAKLAR

- Boratav, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1989.
- Boratav, Korkut. Türkiye’de Devletçilik, Savaş Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 1982.
- Çavdar, Tevfik. Türkiye Ekonomisinin Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- İsmail Cem, Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- Kazgan, Gülten. Tanzimat’tan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999.
- Kepek, Yakup, Yentürk, Nurhan. Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 1997.
- Kuruç, Bilsay. Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- Öniş, Ziya. Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları ve Dış Borç Sorunu, İTO Yayın No: 1989-33, İstanbul 1989.
- Yenal, Oktay. Cumhuriyet’in İktisat Tarihi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayını, 2001.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, ‘1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası’, www.ceterisparibus.net Erişim Tarihi: 30/03/05.
- Eroğlu, Nadir. ‘Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi’, [www.ceterisparibus.net/arsiv/n_eroğlu.doc](http://www.ceterisparibus.net/arsiv/n_eroглу.doc) 30/03/2005.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. ‘Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi’, www.ceterisparibus.net, Erişim Tarihi: 30/03/2005.
- Uğur, Burcu. ‘1923-1940 Dönemi ve 1929 Buhranı’nın Etkileri’, http://sites.google.com/site/paribustr/b_ugur.doc Erişim Tarihi: 30/03/2005.